

welvaartsmaatschappij met het daarbij behorende consumentisme deed zijn intrede. De verdere uitbouw en liberalisering van de sociale voorzieningen leverden een tijdelijke versterking van de confessionele zuilen, maar betekende tegelijkertijd het begin van het einde daarvan. Opvattingen over *the end of ideology* richtten zich mede tegen de verzuilde sociale politiek en het verzuilde sociaal beheer. De moderne sociologen, die de fakkel van de cultuursociologen overnamen, keerden zich tegen de als achterhaald beschouwde ideologieën en kozen voor Manheims aan de democratische verhoudingen aangepaste *planning for freedom*. Maar de oriëntatie op het sociale beheer bleef en dus ook de (impliciete) legitimering van de sterk ambtelijk georiënteerde, gedepolitiseerde sociale politiek. De verwetenschappelijke onderzoeksvorm van de massa-enquête ging overheersen.

Alles te zamen levert dat een interessant boek op met zekere overtuigingskracht. Aardig is vooral dat in de relatie maatschappelijke ontwikkelingen-wetenschappelijke ontwikkelingen, die natuurlijk als zodanig niet ongewoon is, de aandacht veel sterker op de maatschappelijke ontwikkelingen is gelegd dan bij de wetenschapsgeschiedenis vaak gebruikelijk is. Deze concentreert zich in de praktijk toch veelal sterk op de wetenschappelijke aspecten. In die zin is inderdaad sprake van 'een wat andere invalshoek' (13), zoals de auteur het noemt. Wel moet worden opgemerkt dat het hele verhaal sterk de indruk maakt naar de these te zijn toegeschreven. Er is weinig expliciete verantwoording van de, natuurlijk onvermijdelijke, keuzes in zowel de historische schetsen als de besproken sociologische publikaties. Men kan zich voor beide ook heel anders geaccentueerde overzichten voorstellen. Bovendien is de relatie tussen beide terreinen, ondanks de gepostuleerde samenhang, niet sterk gelegd. Hoe nu meer precies en concreet het sociologisch bedrijf bepaald c.q. beïnvloed werd door de maatschappelijke ontwikkelingen wordt nauwelijks beschreven. De overtuigingskracht ligt vooral in de parallelle van de ontwikkelingen, meer dan in de geleverde aanwijsbare 'bewijzen'. Tenslotte zou ik wel graag het gehanteerde onderscheid tussen sociale ontwikkelingen, sociale politiek (soms ook sociaal beleid) en sociaal beheer wat scherper uitgewerkt hebben gezien. Vooral 'sociaal beheer', dat voornamelijk betrekking heeft op de normerende kanten van het gehele proces, blijft wat onscherp.

Dit alles neemt echter niet weg dat van het boek de charme uitgaat van een betrekkelijk eenvoudige these waarin het aanlokkelijke thema van de 'dienstbaarheid' van de wetenschapsbeoefenaren aan de heersende macht in de samenleving verbonden is met het thans zo populaire thema van de 'beschaving' en 'disciplineren' van de gehele bevolking naar de normen van de burgerij. 'Een geregeld leven' is daarbij een adequate titel.

J. C. H. Blom

H. Kenkhuis, e.a., ed., *De Wapens Neder, I, De ontwikkeling in het denken over sociale actie, geweldloze strijd en antimilitarisme in Nederland, II, Mobilisatie tegen den oorlog. Pacifistische volksverdediging* (Nijmegen: De Haktol, 1985, 383 blz., 94 blz., f29,50, f14,50, ISBN 90 70 622 07 6, ISBN 90 70 622 09 2).

In 1977 verscheen een omvangrijke Duitse studie van Jochheim over de ideeën binnen de Nederlandse antimilitaristische beweging en daaraan verwante groepen over geweldloze verdediging'. Het boek kreeg toen weinig publiciteit maar werd niettemin tot een moderne klassieker over de geschiedenis van de vooroorlogse vredesbeweging, een onderwerp waar-

voor in de jaren van de neutronbom en de moderniseringskwestie opnieuw belangstelling ontstond.

De invalshoek van Jochheim is die van de theorieën over sociale verdediging. Aanvankelijk wilde hij het geweldloze verzet in Nederland tijdens de tweede wereldoorlog van daaruit onderzoeken (zoals andere promovendi van de vooraanstaande Berlijnse auteur over sociale verdediging Ebert dat voor andere landen zouden doen). Maar toen hij op verschillende plannen stuitte die in de jaren dertig waren ontwikkeld, besloot hij die tot onderwerp te nemen en ook de discussies waaruit ze voortkwamen te analyseren. Verrast over het hoge gehalte van de discussies en plannen kwam hij tot de stelling, dat Nederland in het interbellum wat dat betreft naast India en wellicht het Anglo-Amerikaanse gebied tot de voornaamste centra van theorievorming over sociale verdediging gerekend kan worden (*Aktionstheorie*, 62-63). De grote verdienste van het boek is de grondige analyse van de ideeën vanuit dat perspectief, maar daarnaast bevat het nog een schat aan niet eerder gepubliceerde informatie over de radicale stroming van de vredesbeweging vanaf het einde van de negentiende eeuw.

Vandaar dat Jan Bank in een van de zeldzame recensies in een wetenschappelijk tijdschrift betoogde dat het boek een Nederlandse uitgave verdiende. Als zodanig werd in 1985 *De Wapens Neder*, I, gepresenteerd. Dit is een verkorte bewerking geworden van het (toen al enige jaren uitverkochte) oorspronkelijke boek, waarbij 'het voor een breed publiek toegankelijk maken van dikwijls zware discussies en ingewikkelde theorieën' het uitgangspunt vormde (9). Als popularisering lijkt mij de Nederlandse versie geslaagd, de tekst is goed leesbaar en geeft de inhoud in het algemeen helder weer. In een kleinere letter worden bepaalde personen en gebeurtenissen apart toegelicht, en er zijn allerlei illustraties toegevoegd. Historici en anderen die globaal kennis willen nemen van de belangrijkste bevindingen van Jochheim wordt het op die manier wellicht gemakkelijk gemaakt, wetenschappelijke onderzoekers/sters zullen uiteraard liever op het origineel teruggrijpen (alleen al omdat in de bewerking uitsluitend letterlijke citaten uit primaire bronnen van noten zijn voorzien). Daarnaast hebben de bewerkers slechts in beperkte mate gebruik gemaakt van onderzoeksresultaten van na 1977, dus ook daarvoor kan men beter elders te rade gaan².

Zonder meer toe te juichen is het initiatief om aan de bewerking een zelfstandige bronnenpublicatie toe te voegen, *De Wapens Neder*, II, waarin de twee voornaamste plannen integraal zijn herdrukt: een van Bart de Ligt en een van de Jongeren Vredes Actie.

De Ligt zelf noemt het 'Strijdplan tegen oorlog en oorlogsvoorbereiding' het 'practische resultaat van een grondige studie van den oorlog aan den oorlog sinds ongeveer 2500 jaar in Azië, Europa en tenslotte de gansche wereld' (15), waarmee hij natuurlijk zijn tweedelige en enigszins overdadige hoofdwerk *Vrede als daad* bedoelt (1931-1933). Het eigenlijke plan telt nog geen twintig pagina's en catalogiseert een breed scala van individuele en collectieve actiemiddelen. Deze kunnen worden samengevat onder de noemers van militaire, economische, sociale, intellectuele en morele dienstweigering. Eraan vooraf gaat de veel langere tekst van een redevoering die De Ligt hield bij de presentatie van het plan op een bijeenkomst van de geweldloze 'War Résisters International', juli 1934 in Groot-Brittannië, een rede die een aardig beeld geeft van zijn wijdloperige stijl.

Over het Plan De Ligt ontstond binnen de vredesbeweging zowel nationaal als internationaal de nodige discussie. Naarmate het fascisme veld won werd de vraag naar de eventuele mogelijkheden van geweldloze reacties daarop actueler, een vraag die tot interne verdeeldheid en sterk verminderde aanhang van de beweging leidde. In 1936 ontwikkelde de Jongeren Vredes Actie voortbouwend op De Ligt een eigen plan voor wat 'pacifistische

volksverdediging' werd gedoopt: het met geweldloze middelen verdedigen van de 'werkelijke volksbelangen' (sociale voorzieningen, politieke rechten en culturele verworvenheden). De toon van de hier herdrukte studiebrochure uit 1937 is gematigd optimistisch en bovendien opmerkelijk realistisch. De mogelijkheden van pacifistische volksverdediging worden aan verschillende voorwaarden gekoppeld en alleen als daaraan voldaan is wordt enige kans op succes geboden, maar niet gegarandeerd.

Het belang van de herdrukte plannen en de achtergronden die Jochheim ervan schetst is onder meer dat het populaire beeld van de naïeve dragers van het gebroken geweepte, die geen oog zouden hebben gehad voor de dreiging van het fascisme, genuanceerd wordt. Binnen de vredesbeweging werd intensief gediscussieerd over die dreiging en over een mogelijke bezetting van Nederland. Over de kansen van een geweldloze reactie daarop was zeker de vooraanstaande Jongeren Vredes Actie niet onrealistisch. De discussies vonden in het interbellum inderdaad op een betrekkelijk hoog niveau plaats, en in vergelijking met de huidige theorievorming over sociale verdediging was men toen ook in dat opzicht al behoorlijk ver. De hier besproken publikaties hebben de ideeën-historische plaatsbepaling van de toenmalige discussies en plannen voor het eerst goed mogelijk gemaakt.

G. Walraven

1 G. Jochheim, *Antimilitaristische Aktionstheorie, Soziale Revolution und Soziale Verteidigung. Zur Entwicklung der Gewaltfreiheitstheorie in der europäischen antimilitaristischen und sozialistischen Bewegung 1890-1914, unter besonderer Berücksichtigung der Niederlande* (Assen: Van Gorcum, Haag: Herchen, 1977, 620 blz.).

2 Inmiddels is een beredeneerd overzicht van die (deels ongepubliceerde) onderzoeken verschenen in D. Benschop, e.a., ed., *Vredesbeweging: Strategie en Effectiviteit. Vredesacties in de ogen van wetenschap en beweging* (Nijmegen: Studiecentrum voor vredesvraagstukken, Amsterdam: Jan Mets, 1986) 8-29.

G. Teitler, *De strijd om de slagkruisers 1938-1940* (Dieren: De Bataafsche Leeuw, 1984, 79 blz., f32,-, ISBN 90 6707 028 9).

Eén van de merkwaardigste episodes uit de meer recente geschiedenis van de Nederlandse defensiepolitiek is die van het zogeheten slagkruiserplan. Pas in 1937 werd het 'kruiservraagstuk' in die zin opgelost dat de regering besliste genoemd scheepstype, niettegenstaande de relatief hoge exploitatiekosten, in de vloot te handhaven. Nog geen driejaar later, op 23 februari 1940, werd officieel bekend gemaakt dat 'de Regering besloten ... [had] ... de aanbouw van drie slagkruisers te bevorderen'. Door de term '*slagkruiser*' moet men zich niet laten misleiden: het ging om schepen die met evenveel recht als snelle slagschepen kunnen worden omschreven en veel groter en zwaarder bewapend waren dan de ('lichte') kruisers die de Koninklijke Marine toentertijd bezat. In dit boekje beschrijft de auteur, hoogleraar aan het Koninklijk instituut voor de marine, op zijn bekende gedegen wijze de wording van het plan in kwestie en de gedachtenwisseling ter zake, met name binnen de kring van de betrokken overheids- en parlementaire instanties. Hij eindigt met de vergadering van de Vlootcommissie op 9 mei 1940. Die bijeenkomst was de laatste waarop het eind 1938/begin 1939 geconcipeerde en in februari 1940 officieel gelanceerde beleidsvoornemen onderwerp van overleg was tussen parlementariërs en militaire deskundigen. Overigens kan